

AZ URÁLI NÉPEK IRODALMI NYELVÉNEK FEJLŐDÉSE

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt az uráli népek többségének nem volt saját írásrendszere és fejlett irodalmi nyelve. S ha létezett is a forradalom előtt valamelyes irodalmuk, ezek a művek a különböző dialektusok nyelvén jelentek meg, ugyanis nem voltak egységes írásjelek és egységes, normatív helyesírás sem létezett, az írott nyelv szókinccse és a szakterminológia pedig még nem alakult ki. Kivételt csupán a magyarok, finnek és észtek jelentettek: ezeknek a népeknek már fejlett volt az irodalmi nyelvük és gazdag az irodalmuk.

A forradalom előtt nem jöttek létre a szükséges feltételek az irodalmi nyelvek normális fejlődése számára. A cári kormány oroszosító politikát folytatott, s a rendelkezésére álló összes eszközökkel akadályozta a nemzeti nyelvek alakulását, nyelvjárásaik erősödését és az egységes irodalmi nyelvek létrejöttét. Csak az októberi forradalom történelmi győzelme teremtette meg a feltételeket az irodalmi nyelvek végleges kialakulásához és fejlődéséhez. Ezért teljes joggal állíthatjuk, hogy e népek irodalmi nyelve az októberi forradalom alkotása.

Már a szovjethatalom létrehozása utáni első években megkezdődik az iskolákban az anyanyelvi oktatás, hogy ezáltal valósággá váljék Lenin nemzetiségi politikája s eleget tegyenek a pedagógia követelményeinek. Ebben a vonatkozásban nagy gondot fordítanak az anyanyelvű tankönyvek kiadására. A járási és kerületi központokban újságok és folyóiratok jelennek meg. Az első esztendőkből a forradalom előtti időkhöz hasonlóan az irodalmi műveket a különböző dialektusokban adták ki, egységes írásmód és helyesírás figyelembevétel nélkül, ugyanis nem létezett még egységes, normatív irodalmi nyelv. Ezért nagyon is természetes volt, hogy már a forradalom utáni első napokban az élet maga tűzte napirendre a nemzeti irodalmi nyelvek létrehozásával kapcsolatos problémák megoldását.

Tanácskozásokat és konferenciákat tartottak, amelyeken megvitatták az irodalmi nyelvek legváltozatosabb kérdéseit: az ábécét, az írásmódot, a terminológiát. Ezeken a találkozásokon döntöttek a létrehozandó irodalmi nyelvek főbb kérdéseiben, amelyek aztán a normatív nyelvtanok és szótárak alapjává váltak.

Így hozták létre az uráli népek irodalmi nyelveit, s fejlődött írásbeliségük is. Az eltelt több mint öt évtized alatt az uráli népek megteremtették saját írásbeliségüket.

Az uráli nyelveket írásbeliségük fejlettsége szerint a következő csoportokba oszthatjuk:

1. Régi írott nyelvek, irodalmi hagyományokkal: magyar, finn, észt.
2. Régi írott nyelvek, csekély irodalommal a forradalom előtt. A szovjethatalom éveiben anyanyelvű újságok, folyóiratok és különböző műfajú irodalmi művek (versek, regények) jelentek meg. Ide tartozik az erze-mordvin, moksa-mordvin, mezei mari, udmurt és a komi-zürjén nyelv.
3. Régi írott nyelvek, nagyon csekély irodalommal a forradalom előtt. A szovjethatalom éveiben időszaki kiadványok vagy jelentős szépirodalmi művek egyáltalán nem jelentek meg, vagy pedig nagyon is korlátozott mértékben. Ide tartozik a komi-permják és hegyi mari.

4. Régi írott nyelvek külföldön, jelentéktelen irodalommal. Ezekhez tartoznak a norvégiai, svédországi és finnországi lapp irodalmi nyelvek.

5. Új írott nyelvek: a forradalom előtt alig volt írásbeliségük, a forradalom után jelentéktelen irodalom jött létre. Ide tartoznak: hanti, manysi, nyenyec és szelkup.

6. Olyan nyelvek, amelyeknek a múltban volt saját írásrendszerük, de jelenleg más népek nyelvét használják irodalmi nyelvként. Ide tartoznak: karjalai (jelenleg az orosz vagy a finn nyelvet használják), liv (most a lett nyelvet használják), vepsze, izsor és kolai lapp (ezek a népek most az orosz irodalmi nyelvet használják).

7. Az említetteken kívül van még három uráli nyelv, amelynek nem volt írásbelisége: a vót, az enyec és a nganaszan.

Értekezésünkben főleg a második csoporthoz tartozó nyelvekkel foglalkozunk, amelyek a finnugor nyelvcsalád volgai és permi ágához tartoznak (erzemordvin, moksa-mordvin, mezei mari, udmurt és komi-zürjén). Ezek a nyelvek a fejlődés azonos fokán állnak: a forradalom előtt volt bizonyos irodalmuk (elemi iskolai tankönyvük is), egyes írás- és helyesírási normák is kialakultak, de az irodalmi nyelv végleges kifejlődésére csak a forradalom után került sor. A szovjet-hatalom éveiben létrehozták az anyanyelvi elemi oktatást, újságokat és folyóiratokat adtak és adnak ki. Az illető nyelvet beszélők száma nagy: mindegyik népnek több százeres a lélekszáma. E népek tagjainak többsége a megfelelő autonóm köztársaságokban lakik: a Komi ASZSZK, az Udmurt ASZSZK, a Mari ASZSZK és a Mordvin ASZSZK területén. A köztársaságok főiskoláin nyelv- és irodalomszakot hoztak létre, itt anyanyelven képeznek ki tanítókat; saját kutatóintézetek is dolgoznak, ezek az illető népek anyanyelvének problémáit tanulmányozzák. Irodalmi nyelvük fejlettsége tekintetében a komi-permjákok és a hegyi marik közel állnak ezekhez a népekhez.

Az eltelt öt évtized alatt az említett nyelvek esetében számtalan közös fejlődési jelenség állapítható meg: véglegessé válnak a részben korábról származó nyelvtani és helyesírási normák, megállapítják az irodalmi nyelvek nyelvjárási alapját, a szókincs különböző neologizmusokkal gazdagodik, megkezdődik a tudományos nyelvvizsgálat. A jelenkori írásbeliség folyamatos összefüggésben van a forradalom előtti időkével.

Az utóbbi ötven esztendőben az általunk vizsgált nyelvekben — akárcsak sok más szovjetunióbeli nép nyelvében — hatalmas változások következtek be mind az írásrendszerben és a helyesírásban, mind a szókincsben. A következőkben alaposabban megvizsgáljuk ezeket a kérdéseket.

ÍRÁSRENDSZER ÉS HELYESÍRÁS

A volgai és permi népek saját írásbeliségük kialakulásától kezdve orosz alapon álló ábécét használtak. Kivételt jelentett a komi-zürjén és a komi-permják nyelv, ezek ábécéje több ízben változott. A XIV—XVII. században létezett a permi ábécé, amelyet Permi István hozott létre a görög és ó-orosz betűk mintájára. A XVII. században ezt az írásrendszert az orosz írással helyettesítették, amely különböző változatokban fennmaradt a XX. század 30-as éveigi. 1932—1938 között az orosz ábécét kiszorította egy latinizált írásrendszer, amelyet az ún. új egyesített ábécé alapján alkottak meg, s abban az időben a Szovjetunió sok népe használta. 1937—1938-ban aztán bekövetkezett a visszatérés a latin ábécéről az oroszra. (Ez a delatinizáló folyamat bekövetkezett a Szovjetunió mindazon népeinél, amelyek az egyesített ábécét használták.)

A volgai és permi népek jelenlegi ábécéinek alapja az orosz ábécé, amelyet kiegészítettek, hogy a sajátos hangokat és hangkapcsolatokat is jelölhessék. A mordvin nyelvek ábécéjében nincsenek kiegészítő írásjelek, bár a moksa-mordvin nyelvben sajátos írásjelekre volna szükség az *ä* fonéma és egy tökéletlenül képzett magánhangzó jelölésére, ezeknek a hangoknak ugyanis nincs egységes írásmódjuk.

Rá kell mutatnunk arra, hogy az orosz nyelv írásrendszere nem teszi lehetővé az általunk vizsgált nyelvek összes fonémáinak és fonémakapcsolatainak jelölését. Amint már említettük, a sajátos fonémák jelölésére sajátos írásjeleket használnak. Ez azonban nem elegendő. A finnugor nyelvekben vannak olyan hangkapcsolatok, amelyek az orosz nyelvben nincsenek meg, s amelyek írásbeli lejegyzésére nem találtak megoldást. E hangkapcsolatok írásos jelölésére az említett finnugor nyelvek írásrendszerébe bizonyos olyan írásjeleket vezettek be, amelyek nem jellemzők az orosz nyelv írásmódjára. Ezeknek az eljárásoknak a szabályozására lényegében a forradalom után került sor. A XVIII—XIX. században ezeket a nyelvi sajátosságokat az orosz ábécé használata miatt általában nem jelölték.

Az orosz írásrendszer átvétele bizonyos mértékben már meghatározta a helyesírás-szabályozásnak azt a részét, amely kapcsolatban van a fonémák írásbeli jelölésével. Ha figyelembe vesszük az irodalmi nyelvek nyelvjárási alapjának a sajátosságát is, amely irányadó volt a helyesírási normák megállapításakor, akkor biztos alapunk van, amelyre nemcsak a nyelv hangrendszerének írásbeli jelölése, hanem az alaktani jelenségeké is támaszkodhat.

A helyesírás kérdéseivel közvetlen kapcsolatban van az irodalmi nyelvek nyelvjárási alapjának a problémája is.

AZ IRODALMI NYELVEK NYELVJÁRÁSI ALAPJA

Az irodalmi nyelvek létrehozásakor a legfontosabb kérdések egyike azoknak a nyelvjárásoknak a megállapítása volt, amelyek a nyelvek alapjául szolgálhatnak. A forradalom után élenk vita alakult ki e kérdés körül. A viták során különböző szempontok merültek fel. Egyesek a „legrégebbs” dialektus alapján akarták létrehozni az irodalmi nyelvet, vagyis annak a dialektusnak az alapján, amely a leginkább megőrizte a nyelv archaikus vonásait. Mások a lakosság többségétől legjobban megértett nyelvjárás mellett szálltak síkra. Végül az utóbbi szempont érvényesült csaknem minden volgai és permi nép esetében.

A szovjethatalom éveiben az irodalmi nyelv normái érvényre jutottak a nyelvtanokban és szótárakban.

AZ IRODALMI NYELVEK SZÓKINCSENEK FEJLŐDÉSE

A szókincsben végső soron az illető nyelvet beszélő nép egész szellemi élete tükröződik. A volgai és permi népek jelenleg a fejlettség magas fokát érték el. E népek művelődési felemelkedésében nagy szerepe volt — és van ma is — az anyanyelvnek. A szovjethatalom éveiben eléggé gazdag irodalom keletkezett, anyanyelvű elemi iskolákat létesítettek, s az időszaki kiadványokat egyre szélesebb körben kezdték olvasni (a komiknál például minden második család újságot, minden harmadik család folyóiratot olvas, az újságok összpéldányszáma pedig tízszerese az 1920-as évek példányszámának).

A nemzeti kultúra fejlődésével egyidőben gyarapodik az irodalmi nyelvek szókincse. Az alap-dialektus állandóan új szavakkal egészül ki, a szókincs évről évre gazdagodik számos neologizmus átvétele révén. Az irodalmi nyelvek szókincsgyarapodásának fő forrásai az anyanyelv — különböző nyelvjárásaival — és az orosz nyelv.

Az irodalmi nyelvek sok nemzetközi szót vettek át a forradalom után az orosz nyelv közvetítésével, mint például antenna, agresszor, aktív, aszfalt. Csupán az a betűvel kezdődő kölcsönszavak száma meghaladja a százat minden irodalmi nyelvben, s e szavak mintegy kétharmadát a volgai és permi népek nem használták a forradalom előtti időben.

A forradalom után számtalan olyan neologizmus keletkezett, amelyet az anyanyelv elemeiből képeztek vagy a nyelvjárásokból vettek át.

Az irodalmi nyelvek szókincsének gyarapításában nagy szerepük volt a nyelvjárásoknak, mindenekelőtt a szinonimák kialakulásában. A szinonimák nagy száma jött létre. Például: komi agasz — pinya: „borona“; icsöt — dzolja: „kicsi“; udmurt nacsar — kuanyer: „szegény“; anaj — ataj: „apa“; mari tarman — kural: „szerző“; nyezer — jorlo: „szegény“; moksa-mordvin inzsi — konak: „vendég“, sra — morks „asztal“; erze-mordvin konev — gabala: „papír“, vij — ilük — ale: „erő“. **Ki kell emelnünk a szavak jelentésében bekövetkezett változásokat is. A jelentésváltozás szempontjából a legfontosabb szerepe a szakkifejezések létrejöttének és a jelentés-átvitelnek volt.**

Az említett változások (szókincs-gyarapodás, jelentésbővülés) a volgai és permi népek irodalmi nyelvének olyan hajlékonyságot és kifejezőerőt kölcsönöztek, hogy ezeken a nyelveken bármely mély gondolatot, az emberi lélek legfinomabb rezdüléseit is ki lehet fejezni, vagyis a világ más kultúrnyelveivel egyenrangúakká váltak. Olyan nyelvekké, amelyekben több mint ötven éve lapok és folyóiratok jelennek meg, s eredeti versek, drámai művek és regények egész sora született. Ezekre a nyelvekre lefordították a marxizmus—leninizmus megalapítóinak sok művét, valamint az orosz és a világirodalom klasszikusainak műveit.

A forradalom után gyorsan növekedett a mordvinok, udmurtok, marik és komik irodalmi nyelvének társadalmi szerepe. Létrehozták az anyanyelvi elemi oktatást, a középiskolákban bevezették az anyanyelv és irodalom tanítását, az anyanyelv teret hódított a színpadokon. Évről évre nő az anyanyelv szerepköre e népek társadalmi életében.

Mezei mari, mordvin, udmurt és komi nyelven sok időszaki kiadvány jelenik meg. Minden köztársaságban napvilágot látnak anyanyelven köztársasági és kerületi lapok, irodalmi és társadalmi-politikai folyóiratok, évkönyvek és gyűjteményes kiadások. Minden köztársaságban működnek színházak, dal- és táncgyűttesek, sok eredeti operát írtak, a műkedvelő művészet virágzik és jelentős drámai művek születtek (a komi-zürjénben például több mint ötven eredeti színmű). A rádió és a televízió anyanyelven közvetít műsorokat.

Arra is rá kell mutatnunk, hogy e finnugor népek soraiból új nemzeti értelmiség nőtt ki, amelynek az anyanyelve ma már az illető nép irodalmi nyelve. Ez az értelmiség a legtöbb esetben családi körben és a társadalmi életben egyaránt az irodalmi nyelvet használja.

Az irodalmi nyelv normáit fokozatosan elsajátítják a helyi nyelvjárások képviselői is. Ebben jelentős szerepe van az iskolának, a szépirodalomnak és a folyóiratoknak.